

TÉNYEK ÉS JAVASLATOK

ISKOLAVÁLASZTÁS ÉS ESÉLYEGYENLŐSÉG A VISEGRÁDI ORSZÁGOKBAN

A finn iskolákban már közel teljes esélyegyenlőséget tudnak biztosítani: a PISA vizsgálat olvasás-tesztjének eredményeiből már csak 8 százalékot magyaráz a gyerekek családi háttere, míg ugyanez az arány Csehországban 12%, Lengyelországban és Szlovákiában 15%, Magyarországon pedig 26% volt 2012-ben.

A gyerekek képességeik szerint eltérő képzési programokba irányítása (tracking) az iskolarendszer hatékonyságát és méltányosságát is jelentősen befolyásolja. Az általános és a szakképzési programok más készségeket fejlesztenek, így a képesség szerinti szelekció a munkaerő-piaci kereslet és kínálat összehangolásának elvileg hatékony eszköze lehetne. A képességek szerinti tanulócsoportok létrehozása, és különösen a korai iskolatípus-választás azonban csorbíthatja a különböző társadalmi háttérű gyermekek esélyegyenlőségét. Az alacsonyabb presztízsű iskolatípusba járó tanulók alapkészségei kevésbé fejlődnek, s így a hosszú távú munkaerő-piaci esélyeik lényegesen rosszabbak lesznek, mint jobb iskolákba kerülő társaiké.

A visegrádi országok oktatási rendszerei – Lengyelország kivételével – Európában a leginkább szelektívek közé tartoznak, mivel az iskolatípus-választás korán történik, és az iskolatípusok közötti átjárás igen csekély. A jobb szocio-kulturális háttérű gyermekek jóval nagyobb eséllyel kerülnek hat- vagy nyolcosztályos gimnáziumokba, mint a hasonló készségekkel rendelkező, alacsonyabb szociális háttérű gyermekek (Horn 2013). A különböző iskolatípusba kerülő fiatalok készségei nagyon eltérő mértékben fejlődnek; a szakiskolákba kerülők teljesítménye jelentősen romlik (Hermann 2013). A többi visegrádi országtól eltérően Lengyelországban csökkentették a korai szelekciót, amikor 1999-ban 15 éves korra tolták ki az iskolatípus-választást. Ez a reform igen sikeresnek bizonyult, mivel az egyenlőtlenségek csökkentése mellett az átlagos tanulói teljesítményt is javította.

Ha az új generációkban sokan hiányos alapkészségekkel lépnek ki a munkaerő-piacra, és így nehezen tudnak elhelyezkedni, az az egész társadalomra

terhet ró. A felgyorsult technológiai fejlődés világában különösen nagy szükség van a gyenge képességű tanulók általános készségeinek fejlesztésére, hogy ezek birtokában később is képesek legyenek a változó igényekhez igazodva újabb és újabb szakma-specifikus tudáselemeket megtanulni.

SZAKPOLITIKAI JAVASLATAINK RÖVIDEN

→ *A lengyelországi reformok mintájára javasoljuk az iskolatípus-választás elhalasztását, az általános képzés idejének növelését, a készségfejlesztés megerősítését és a szakiskolák megszüntetését, illetve beolvasztását a szakközépiskolákba.*

Az ilyen nagyléptékű reformokra politikai kockázataik miatt általában csak különleges helyzetekben nyílik lehetőség (ahogyan Lengyelországban történt 1999-ben). Egymásra épülő kisebb reformlépések is sokat segíthetnek a ma szakiskolába kerülő hátrányos helyzetű fiatalok készségeinek fejlesztésében, például:

- *pályaorientációs tanácsadás a hátrányos helyzetű gyermekeknek és családjaiknak a középiskola-választás előtt;*
- *kiegészítő továbbképzés a hátrányos helyzetű gyermekekkel (is) foglalkozó tanárok számára a különböző családi háttérű (és különböző készségekkel rendelkező) gyermekek együtt nevelésének korszerű módszereiről;*
- *iskolaösszevonások a hátrányos helyzetű gyermekek iskolai szegregációjának csökkentése érdekében.*

A KORAI ISKOLAI SZELEKCIÓ ÖRÖKSÉGE A VISEGRÁDI ORSZÁGOKBAN

A korai szelekció (azaz a tanulók képességek szerinti csoportosítása) előnye lehet, hogy a viszonylag homogén osztályokban könnyebb a tanulók igényeihez igazítani a tananyagot és a tanítási módszereket, és így minden tanuló a képességeinek legjobban megfelelő oktatást kaphatja. Ugyanakkor, a gyerekek teljesítményét az is javítja, ha jobb képességű társaikkal együtt tanulnak. Ha a tanulás képesség szerint elkülönített csoportokban zajlik, a gyengébb tanulók környezetében kevesebb jobb képességű gyerek lesz, és ez ronthatja a teljesítményüket. Ráadásul – hacsak nincsenek erős ösztönzők az iskolatípusok között szisztematikus különbségek ellensúlyozására –, a magasabb presztízsű iskolák könnyebben vonzanak és tartanak meg jobb tanárokat, a jobb tanárok pedig bizonyítottan javítják a diákok teljesítményét. Vagyis a képességek szerinti csoportosítás a tanulók és a tanárok összetételén keresztül is növeli a diákok teljesítményének iskolatípusok közötti eltérését. Ez a hatás pedig felülírhatja a homogén csoportok tanításának esetleges előnyeit.

A korai szelekció növelheti a hátrányos helyzetű gyerekek lemaradását.

A visegrádi országok a szocializmus korszakából nagyon hasonló közoktatási rendszert örökölték. A kötelező és egységes alapfokú oktatás 6 vagy 7 éves kortól kezdődött és 8 évfolyamos volt. Ezután gimnáziumban, szakközépiskolában, vagy érettségit nem adó szakmunkásképzőben tanulhattak tovább. A felsőfokú képzésbe csak az érettségit adó első két típusból lehetett bekerülni.

A rendszerváltás előtti oktatási rendszer korán és mereven szelektált.

A középfokú intézményekbe az alapfokú oktatásban szerzett érdemjegyek, illetve – bizonyos esetekben – felvételi vizsgák alapján kerültek be a diákok, és az iskolatípusok közötti átjárás (különösen az érettségi adó és nem adó középiskolák között) igen nehéz volt.

A rendszerváltás után mindegyik országban liberalizálták az oktatási rendszert. Ez elsősorban azt jelentette, hogy az államiak mellett más, főként a magasabb státuszú családok gyerekeit megcélzó intézmények is beléphettek az oktatási piacra, azonban a közoktatás továbbra is államilag finanszírozott maradt. Ennél is fontosabb, hogy (Lengyelország kivételével) engedélyezték a hat- és nyolcosztályos gimnáziumokat, így a képességeken alapuló iskolatípus-választás még korábban, tíz (Magyarországon) vagy tizenegy éves (Csehországban és Szlovákiában) korban elkezdődik.

Lengyelország 1999-ben egy átfogó közoktatási reform keretében nyolcra kilenc évre növelte az általános képzés időtartamát és átalakította a közoktatás struktúráját is. Ennek nyomán a kötelező közoktatás jelenleg egy hatosztályos általános iskolából és egy három éves gimnázium jellegű középiskolából áll, és csak 16 éves korban történik az iskolatípusokba sorolás.

Lengyelország kivételével a rendszerváltás után tovább erősödött a szelekció.

A KORAI SZELEKCIÓ FELERŐSÍTI A SZOCIÁLIS HÁTRÁNYOKAT

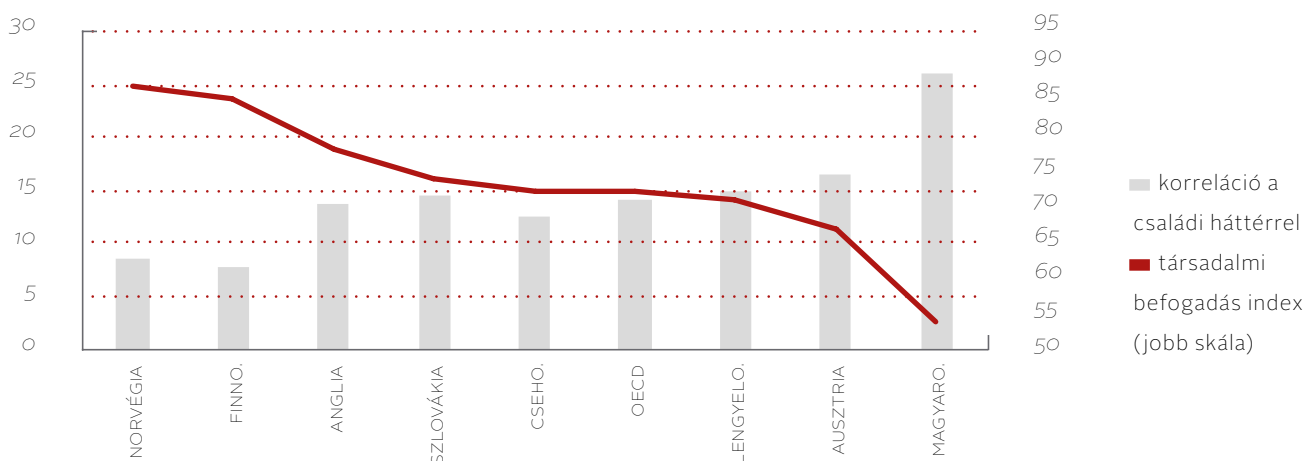
A Magyarországi kutatások szerint a különböző iskolatípusok (és iskolák) között hatalmas minőségi különbségek vannak. A hat- és nyolcosztályos gimnáziumokba járó diákok olvasási és matematikai képességei jóval gyorsabb ütemben fejlődnek a hatodik és nyolcadik évfolyam között, mint hasonló kiinduló tudással rendelkező, de iskolai pályafutásukat nyolcosztályos általános iskolában folytató társaiké (Horn 2013). Az érettségit nem adó szakiskolák teljesítménye jelentősen rosszabb, mint a gimnáziumoké. Hermann (2013) a 10. évfolyam végén felvett képességtesztek eredményeit vizsgálta olyan diákok esetében, akik ugyanabba a középiskolába jelentkeztek és a korábbi tanulmányi eredményeik is hasonlóak, de egy részüket nem vették fel és így más (gyengébb) intézménybe kerültek. Azt találta, hogy a szakközépiskolába felvett gyerekekhez képest az érettségit nem adó szakiskolába kerülők sokkal (0,2-0,3 szórásegységgel) rosszabbul teljesítettek a matematikai és olvasási teszten. A gimnáziumba kerülők előnye a szakközépiskolához képest kisebb (0,1 szórásegység), de szintén szignifikáns volt.

A korai iskolaválasztás szorosan összefügg a családi háttérrel: a jobb szocio-kulturális háttérű tanulók nagyobb eséllyel folytatják tanulmányaikat gimnáziumokban, míg a hátrányos helyzetű fiatalok tipikusan szakiskolákban tanulnak tovább. A magyarországi kutatások szerint a jobb háttérű tanulók nagyobb eséllyel kerülnek hat- vagy nyolcosztályos gimnáziumba, mint a hasonló képességű

hátrányos helyzetű tanulók (Horn 2013) és ugyanez figyelhető meg a 14 éves kori továbbtanulásnál is (Hermann 2013).¹ A korai iskolaválasztás ellenzői arra is felhívják a figyelmet, hogy a szelekció a képességek igen pontatlan mérőszámai alapján történik. A magasabb presztízsű középiskolákban a bejutás nem kis részben olyan nem-kognitív készségeken múlik, mint az – általában az ambiciózus szülők nyomására kifejlődő – eredményközpontúság és kitartás, amelyek nélkül a felvételi tesztekre nemigen lehet felkészülni (Federicova-Münich 2014). A jórészt társadalmi státuszon alapuló korai iskolaválasztás és az iskolatípusok eltérő minősége együttes eredményeként ez a rendszer nem biztosít egyenlő esélyeket az eltérő társadalmi háttérű gyerekeknek. A korai iskolaválasztás különösen a szegényebb családokból származó gyermekekre nézve hátrányos, mivel közülük relatíve többen kerülnek az alapképességek fejlődését visszavetítő szakiskolákba.

1. ábra: Ahol vegyesek az osztályok az iskolai teljesítmény kevésbé függ a társadalmi háttértől

Forrás: OECD 2012. A társadalmi befogadás index (jobb skála) azt méri, hogy az egy osztályban tanuló gyerekek társadalmi háttere mennyire hasonló. Az index értéke 100, ha az osztályok teljesen vegyesek. Képletben: $100 \cdot (1 - \gamma)$ ahol γ a korreláció mértéke. A családi háttér befolyása az iskolai teljesítményre azt méri, hogy a PISA olvasási teszt eredményeiből mennyit magyaráz a gyerekek gazdasági, társadalmi és kulturális háttere.

Az esélyegyenlőség úgy is javítható, hogy eközben nem romlik az oktatás hatékonysága vagy minősége. Sőt: azokban az országokban, ahol tovább járnak a gyerekek az általános készségeket fejlesztő és inkluzív iskolába, ott nem csupán kisebbek a különböző családi háttérű gyerekek közötti különbségek, de az iskolai eredmények átlagos szintje is magasabb (Wößmann – Schütz 2006, Hermann–Horn 2011). Ezt a Lengyelországban 1999-ban bevezetett átfogó közoktatási reform eredményei is alátámasztják. A reform nagymértékben javította a gyengébb tanulók eredményeit anélkül, hogy a legjobb képességű fiatalok fejlődését visszafogta volna, s így a középiskolások teljesítményének általános emelkedéséhez vezetett. Jakubowski et al (2010) a PISA felvételek adatai alapján kimutatták, hogy azon fiatalok teszteredményei, akik a középiskolák egységesítése előtt valószínűleg szakiskolába kerültek volna, egy szórássegységgel javultak, ami csaknem két évfolyamnyi fejlődésnek felel meg. Ráadásul

A hátrányos helyzetű gyerekek jellemzően rosszabb középiskolába kerülnek és gyenge készségekkel lépnek ki a munkapiacra.

¹ Hasonló eredményekre jutott Federičová és Münich (2014) cseh és szlovák adatok alapján.

ez a javulás úgy következett be, hogy az átlagos eredmények és a jól teljesítő tanulók aránya is emelkedett 2000 és 2006 között (3. ábra). Bár a reform több elemből állt, a szerzők szerint a hatás nagy része annak tudható be, hogy az általános képzés időtartama és a szakiskolába kerülés egy évvel kitolódott.

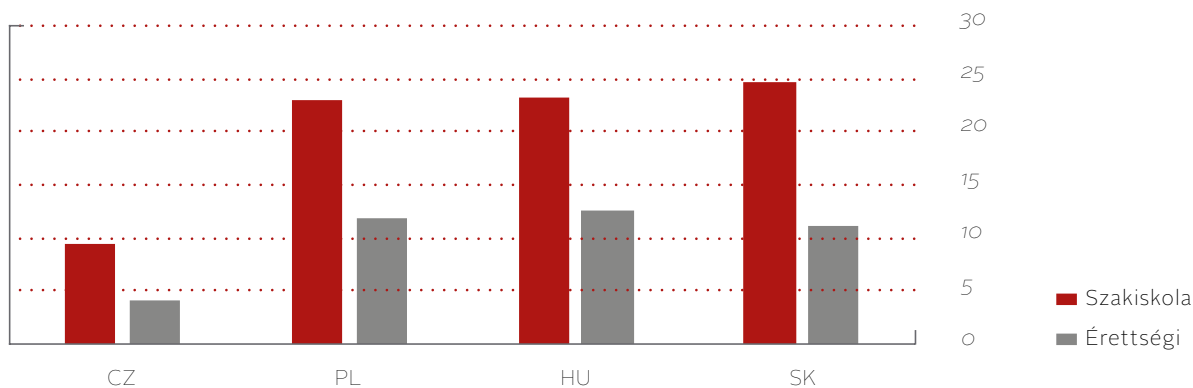
A hátrányos helyzetű gyerekek lemaradásában a korai iskolatípus-választás mellett más tényezők is szerepet játszanak. A társadalmi csoportok lakóhely szerinti elkülönülése kombinálva a szabad iskolaválasztással szintén jelentős különbségeket eredményez, nem csak az iskolatípusok között, de egy típuson belül is, mind az iskolák minőségében, mind a tanulók társadalmi összetételében. Ezzel magyarázható, hogy Lengyelországban a falusi-kisvárosi körzetekben nagyobb volt a reform esélykiegyenlítő hatása, mivel az új középiskolák jóval nagyobb vonzáskörzetből vették fel a gyerekeket, mint az általános iskolák. Ezzel szemben a nagyobb városokban továbbra is fennmaradtak az iskolák közötti különbségek a tanulók társadalmi összetételében. Ahol ugyanis több, egymással versengő középiskola működik, az iskoláknak több lehetősége van a jelentkezők között válogatni (például nyelvismeret alapján).

KORAI SZELEKCIÓ ÉS MUNKANÉLKÜLISÉG

A korai iskolatípus-választás az oktatási esélyegyenlőségen messze túlmutató következményekkel is jár. Az érettségivel nem rendelkező munkavállalók körében mért nagyarányú tartós munkanélküliség a Visegrádi országokban jórészt annak tudható be, hogy ezek a munkavállalók gyakran alapvető készségeknek is híján vannak, például a munkaerő-piacon elvárt minimális szinten sem tudnak olvasni (Fazekas et al 2008, Köllő 2009). Ha a fiatalok jelentős része alapvető készségek nélkül lép ki a munkaerő-piacra, kevés esélyük lesz az elhelyezkedésre, ami pedig az egész társadalomra terhelhet ró. A felgyorsult technológiai fejlődés világában különösen nagy szükség van a gyenge képességű tanulók általános készségeinek fejlesztésére, hogy ezek birtokában később is képesek legyenek a változó igényekhez igazodva újabb és újabb szakma-specifikus tudáselemeket megtanulni.

A gyenge alapkészségek növelik a munkanélküliség kockázatát.

2. ábra: Nem tanuló, nem dolgozó 25–29 éves férfiak aránya iskolázottság szerint

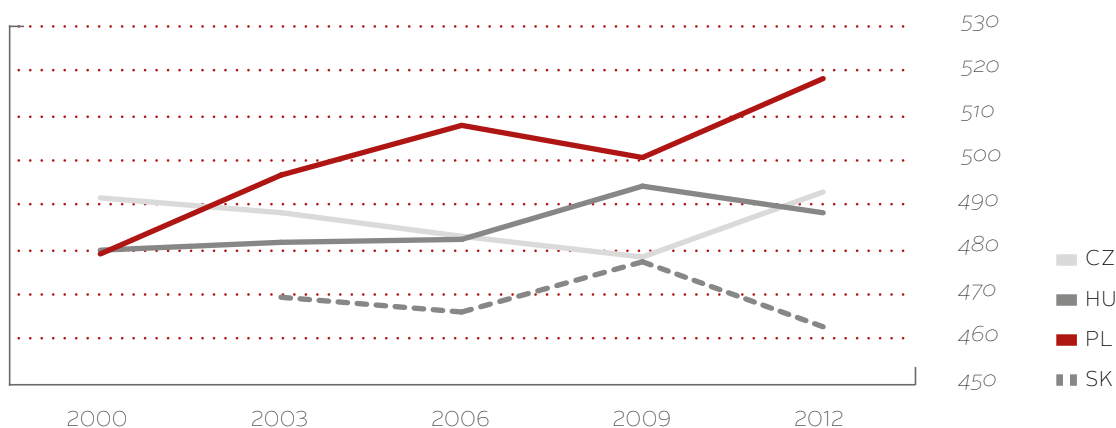
Forrás: EU Munkaerőfelmérés. Megjegyzés: az érettségizettek csoportjában a gimnáziumot és a szakközépiskolát végzettek is szerepelnek.

SZAKPOLITIKAI JAVASLATOK

- A fent bemutatott empirikus eredmények, és a lengyel tapasztalatok alapján az iskolatípus választás elhalasztása és az egységes oktatás kiterjesztése a többi visegrádi országban is javítaná az oktatás hatékonyságát és az esélyegyenlőséget is.
- Mivel a szakiskolák az alapkészségek fejlesztésében rosszul teljesítenek érdemes megfontolni ezek beolvasztását a szakközépiskolákba és mindenki számára biztosítani, hogy eljuthasson az érettségiig (Hajdu et al 2015).
- A szakiskolák és szakközépiskolák összevonása nyomán megnőhet a lemorzsolódók aránya, akik nem szereznek semmiféle középfokú végzettséget. Ezért fontos olyan programokat kidolgozni, amelyek felkészítik a gyengébb képességű diákokat a magasabb (szakközépiskolai) követelményekre. A lengyel minta segíthet abban, hogy hogyan lehet az általános iskolák felső tagozatának oktatási teljesítményét javítani.

A visegrádi országok a lengyel példát követve javíthatnák a pályakezdekők készség szintjét

3. ábra: Olvasás-teszt eredmények a visegrádi országokban 2000–2012

Forrás: OECD PISA

Az oktatási rendszer politikai gazdaságtanának (pl. Beblavy-Veselkova, 2012) egyik fontos tanulsága, hogy mivel a középosztálybeli szülők (s az őket képviselő politikai csoportok) a status quo fenntartásában érdekeltek, az általunk javasolt átfogó reformokat csak viszonylag különleges politikai körülmények között lehetséges elfogadtatni. Ilyen, rendszerszintű átalakításra alkalmas helyzet ritkán áll elő, de kisebb, fokozatos lépésekkel is sokat lehet tenni az esélyegyenlőség javítása érdekében. Az egymásra épülő kisebb szakpolitikai beavatkozások hivatkozási alapot is teremtenek annak bizonyítására, hogy az esélyegyenlőség növelése igenis együtt járhat a hatékonyság-javulással, hogy a változtatás nem nulla összegű játszma, ahol a szegények csak a tehetősebbek rovására érhetnek el jobb eredményeket. Így az érintettek szélesebb körét meg lehet győzni arról, hogy később az átfogó reformokat is támogassák.

- *Pályaorientációs tanácsadás és pénzübeli támogatás a hátrányos helyzetű gyermekeknek és családjaiknak a középiskola-választás előtt. Erre azért van szükség, mert a kutatások szerint a hátrányos helyzetű családok nem mindig mérik fel helyesen a magasabb presztízű iskolákba kerülés előnyeit (Kézdi és Kertesi 2009).*
- *Kiegészítő továbbképzés a hátrányos helyzetű gyermekekkel (is) foglalkozó tanárok számára. A tanárképzésbe is be kell építeni a különböző családi háttérű (és különböző készségekkel rendelkező) gyermekek együtt nevelésének korszerű módszereit. Emellett a hátrányos helyzetű gyermekeket tanító pedagógusok számára kiegészítő juttatások biztosítását is fontolóra kell venni, megelőzendő a felkészült oktatók elvándorlását.*
- *Ha a hat- és nyolcosztályos gimnáziumok megszüntetése politikai akadályokba ütközik, más eszközökkel kell megelőzni a hátrányos helyzetű gyerekek szegregációját. Ilyen lehet a szabad iskolaválasztás óvatos, kismértékű korlátozása, vagy nagyobb, integráltabb általános iskolák létrehozása.*

Valamelyest későbbi szelekcióval, jobb tanárképzéssel, és a hátrányos helyzetű családok támogatásával is csökkenthetők az öröklött hátrányok.

HIVATKOZÁSOK

- Ammermüller, Andreas, Hans Heijke, and Ludger Wößmann (2005) *Schooling quality in Eastern Europe: Educational production during transition*, Economics of Education Review, 24, pp. 579-99.
- Ariga, Kenn, Giorgio Brunello, Roki Iwashawi, and Lorenzo Rocco (2006) *On the efficiency costs of de-tracking secondary schools*, IZA Discussion Papers No. 2534, Institute of Labour.
- Beblavy, Miroslav and Marcela Veselková (2012) *From selectivity to universalism: The political economy of pro-equality educational reform*, Neujobs Working Paper No. 4.5.2.
- Bishop, John H. (1994) *The impact of previous training on productivity and wages*, in Lisa M. Lynch (ed.) *Training and the Private Sector*, University of Chicago Press, pp. 161-200.
- Bonesrønning, Hans, Torberg Falch and Bjarne Strøm (2005) *Teacher sorting, teacher quality, and student composition*, European Economic Review, Vol. 49, pp. 457-83.
- Brunello, Giorgio and Daniele Checchi (2007) *Does school tracking affect equality of opportunity? New international evidence*, Economic Policy, Vol. 22, pp. 781-861.
- Bukowski, Paweł (2014) *Hidden tracking or mixing? The structure of comprehensive education and sorting of students in Poland*, Working Paper.
- Fazekas Károly, Köllő János, és Varga Júlia (szerk.) (2008) *Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért*, Budapest: Ecosstat, 2008.
- Federičová, Miroslava and Daniel Münich (2014) *Preparing for the eight-year gymnasium: the great pupil steeplechase*, IDEA Study 2/2014, CERGE-EI, Prague.
- Hajdu Tamás, Hermann Zoltán, Horn Dániel, Kertesi Gábor, Kézdi Gábor, Köllő János és Varga Júlia (2015) *Az érettségi védelmében*, Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek 2015/1. MTA KRTRK KTI és Budapesti Corvinus Egyetem.
- Hanushek, Eric A. and Ludger Wößmann (2006) *Does educational tracking affect performance and inequality? Differences-in-differences evidence across countries*, Economic Journal, Royal Economic Society, Vol. 116, pp. C63-76.
- Hermann Zoltán (2013) *Are you on the right track? The effect of educational tracks on student achievement in upper-secondary education in Hungary*, Budapest Working Papers in the Labour Market 2013/16.
- Hermann Zoltán és Horn Dániel (2011) *How inequality of opportunity and mean student performance are related? A quantile regression approach using PISA data*, Regional and Sectoral Economic Studies, Vol. 11-3.
- Horn Dániel (2013) *Diverging performances: The detrimental effects of early selection on equality of opportunity in Hungary*, Research in Social Stratification and Mobility, Vol. 32, pp. 25-43.

- Jakubowski, Maciej, Harry Anthony Patrinos, Emilio Ernesto Ponta, and Jerzy Wisniewski (2010) *The impact of the 1999 education reform in Poland*, Policy Research Working Paper 5263, World Bank.
- Kézdi Gábor és Surányi Éva (2008) Egy sikeres iskolai integrációs program tapasztalatai. Educatio, Budapest.
- Kertesi Gábor és Kézdi Gábor (2009) A roma fiatalok általános iskolai eredményessége, középiskolai továbbtanulása és középiskolai sikeressége. Zárótanulmány. Az MTA-KTI „A közoktatás teljesítményének mérése–értékelése” programjának ROMA 608. számú produktuma, 2009. január
- Köllő János (2009) A pálya szélén. Iskolázatlan munkanélküliek a poszt szocialista gazdaságban, Budapest, Osiris.
- Krüger, Dirk and Krishna B. Kumar (2004) *Skill-specific rather than general education: A reason for US-Europe growth differences?* Journal of Economic Growth, 9, pp. 167-200.
- Manning, Alan and Jörn-Steffen Pischke (2006) *Comprehensive versus selective schooling in England and Wales: What Do We Know?* Centre for the Economics of Education, London School of Economics.
- Meghir, Costas and Mårten Palme (2005) *Educational reform, ability, and family background*, American Economic Review, Vol. 95, No. 1, pp. 414-24.
- Pekkarinen, Tuomas, Roope Uusitalo, and Sari Pekkala (2006) *Education policy and intergenerational income mobility: Evidence from the Finnish comprehensive school reform*. IZA discussion paper No. 2204.
- Psacharopoulos, George (1991) *The economic impact of education: Lessons for policymakers*. San Francisco: ICS Press.
- Rivkin, Steven G, Eric A. Hanushek, and John F. Kain (2005) *Teachers, schools, and academic achievement*, Econometrica, Vol. 73, No. 2, pp. 417-58.
- Wößmann, Ludger and Gabriela Schütz (2006) *Efficiency and equity in European education and training systems*, European Expert Network on Economy of Education (EENEE) Analytical Report No. 1.

Szerkesztette: Csillag Márton (Budapest Intézet).
További közreműködők: Pawel Bukowski, Hermann Zoltán, Horn Dániel, Maciej Jakubowski, Daniel München, Rauschenberger Péter, Andrej Salner, Scharle Ágota és Várad Balázs.
A fotókat Jana Baudysova, Roma Oktatási Alap (rajzoló fiúk), Sociální Agentura (matekozó lány), és a budapesti Molnár Ferenc Általános Iskola (csoportmunka) készítette.

2015. január

Készült a Nemzetközi Visegrád Alap támogatásával.